

A HORVÁT KÉRDÉS ÉS A DÉLSZLÁV ÁLLAM GYÖKEREI.

A délszláv politika kezdetei.

GAJ illirizmusa, egész tana mondvacsinált elmélet volt, amelynek a valóság birodalmában nem voltak gyökerei. Az illirek nem voltak a déli szlávok ősei, a bulgár, szerb, horvát, szlovén stb. törzsek közös eredetét, az illirizmus faji megokolását a tudományos történetírás nem ismeri el. A valószínűtlenség és a fantasztikum jegyeivel terhelten indult el az illirizmus politikai ígéretei megvalósítására, hogy a kifejlő magyar nemzetiséggel a délszlávok egyezett erejét állítsa szembe.

A délszláv gondolatnak azonban ebben a formában nem voltak sem tradíciói, sem kilátásai, amint a következők megmutatták.

Maga a horvát fajú nép megoszlott Horvátország és a határőrvidék, továbbá Bosznia és Dalmácia lakossága között. Boszniában a zágrábi püspökség szemináriumában nevelt papok, de főleg a ferencrendi szerzetesek kezdték az újítant terjeszteni. Sikerük csekély volt, sokkal csekélyebb, semminthogy a lakosság előkészítését a nagyszerb eszme támadásával szemben el tudták volna érní. Hasonló volt a helyzet Dalmáciában, ahol a városok polgárai büszkén tekintettek saját évszázados magas kultúrájukra s annyira hidegen viselkedtek Gaj törekvéseivel szemben, hogy még az új helyesírást sem sikerült körükben elfogadtatni. Vagyis a horvát fajnak más állami kötelek alatt álló részeit sem lehetett megnyerni az illirizmus tanainak. A számottevő szlovén egyének közül mindössze egy jelentékenyebb tehetségű költő és a szlovén újság kiadója mutattak rokonszenvet a horvát mozgalom iránt, de egyébként ez a kis nép, amely akkoriban kezdette szépen fejlődő műveltségének első jelentősebb gyümölcseit kiérlelni, hallani sem akart nyelvének, külön fajiságának és ezzel összekötött kultúrájának feladásáról.

A délszlávok katolikus része, a bosnyák és dalmát-horvátok, mint a szlovének, egyértelműleg visszautasították tehát a pánszláv illirizmust. Előrelátható volt, hogy a görögkeletiek részéről még határozottabb visszautasításban fog Gaj részesülni.

A szerbek és a horvátok között, történelmileg kimutathatólag, sohasem volt rokonszenv. A buzgó katolikus horvát előtt mindig idegen maradt a szerb vallás és kultúra. A szerb lelket a görögkeleti vallás és a bizánci műveltség többé-kevésbé felületes hatása művelte ki, rányomva lelket-megülő, sötét misztikumát, türelmetlenségét s keleti, kezdetlegesebb erkölcsisége jegyeit, míg a horvátok a nyugati egyház és a nyugati katolikus kultúra-közösség neveltjei voltak. A szerb és a tartományi-horvát nyelv messze állottak egymástól, mindenestre eléggé messze ahhoz, hogy a két nép ne tudja egymást megérteni. Történeti multban, hagyományban, ideálok tiszteletében, műveltségben, vérségi tudatban, szóval mindabban, ami az emberi eszmények magaslatára emelt

nemzeti érzés tartalmát kiteszi, évszázadokon át nem volt közösség a szerb és a horvát között.

Jól érezte Gaj, hogy milyen nehéz lesz megalapozni azt a nemzetiségi érzést, amelyet honfitársai és a szerbség összekötésére életre kellett hívnia. Az áhított «egyetértés» megkönnyítésére szolgált, hogy nagyjában a szerbek által használt nyelvet tette meg közös irodalmi nyelvnek, továbbá, hogy lapjában mindent elkövetett a vallási ellentétek letompítására, az illir nemzeti érzés primátusának hirdetésére a vallási érzés felett, a két nép történeti múltjának egybekapcsolására, egymással való megismertetésükre s a szerb irodalom ismeretének terjesztésére. Sőt volt idő, amikor a szerbek rokonszenvének megnyerése végett kész lett volna átvenni a cirillbetűs írást is. Mindez csak elvakultságának s filozófiai elgondolása felületességének bizonyítéka. Azt hitte, hogy a közös irodalmi nyelv egyúttal faji közeledést, egymás műveltsége iránt való rokonszenvet is fog eredményezni, hogy ez a két nép tényleg egyazon kultúra nemzetének ágaivá válik, mint a porosz és a szász. Történetileg iskolázatlan szeme nem ismerte fel a saját nemzetét fenyegető veszedelmet.

A szerbek a politikai realitás népe voltak, akik lekicsinylőleg visszautasították Gaj fantasztikus tanát. Felmerült náluk is a délszláv gondolat, de egészen más formában: a délszláv egységet csak szerb nemzeti alapon tartották lehetségesnek, lévén szerintük a «szerb» és a «délszláv» azonos fogalmak s a horvátok és a szlovének katolikus szerbek! Ezen elmélet szerint az egész délszlávság ethnikailag szerb, állama csak a nagyszerb állam lehet. Gaj barátságos meghívására az illir körbe, goromba őszinteséggel kijelentették, hogy ők nem bolondok feladni szerb nevüket és műveltségüket, ellenben alkalmasnak tartják az «illir» összefoglaló név helyett a «délszlávot», vagy még inkább a «szerbet»; ezen az alapon már lehet egységről beszélni — de ők semminemű áldozatra sem hajlandók az egység érdekében.

Ha ma elmélkedünk a délszláv mozgalom kezdetén és gyökerein, kifogástalanul logikusnak kell tartanunk a történeti fejlődés menetét. Az illirizmusnak nem volt meg az egészséges erkölcsi alapja, mivel nemzetiségi mozgalom létere egy nem létező nemzetiségre építette fel a jövőjét. Ezért nem tudta átítani a körébe tartozó különböző fajokat és népeket s ezért nem volt a délszláv egység gondolata még a világháború korszakában sem élő erő a szerb, horvát vagy szlovén nép lelkében. A horvát és a szlovén politika és műveltség nem tudott a pánszlávizmus hatása alatt egységes vonásokkal gazdagodni már Gaj korában sem s Jugoszlávia megalakulásakor a katolikus déli szlávok mint különálló, közös érdeket alig ismerő töredékek kerültek szembe a számosabb, erőszakosabb, politikailag tudatosabb szerbséggel. A délszláv gondolat viharos fejlődés után eljutott az államalkotó szerepig. Érvényesülésében a Gaj által kijelölt út volt irányadó a horvátok számára: olyan horvát nemzedék valósította meg, amely az ősi katolikus érzés és a történelmi hagyomány féltreolását tanulta meg a pánszlávrealizmus mesterétől Prágában s a délszláv állam megvalósításának nagyrésze a radikális világnézet híveiből került ki. Azt talán mondani sem kell, hogy a szerbség 1918-ban époly idegenül állott szemben a délszláv gondolattal, mint ahogyan józan belátásával előbb elítélte az illirizmus fantazmagóriáit s alapjában véve mindig egy *nagyszerb* állam, nem egy *délszláv* állam létrehozásán dolgozott.

Gaj, de még inkább hívei, az illirizmus terjesztésével kimutathatólag a déli szlávoknak *horvát vezetés alatt való egyesítésén* óhajtottak munkálkodni. Azonban politikai iskolázottságuk csekélynek, fantáziájuk korlátlanak bizo-

nyult. Nem ismerték fel a tényleges erőviszonyokat, sem a várható fejlődés menetét. Kikezdették a horvát hagyomány tanulságait, megtagadták a magyarsággal való együttthaladást s olyan útra terelték a nemzetüket, amely ellentmondott sokszázados hivatásának és lelki alkatának. Amellett azonban — bármily különösen hangozzék is — maguk az illirek is érezték, hogy a görögkeleti vallás és a bizánci erkölcs terjedését jelentő nagyszerb eszme kiegyensúlyozása képezi a horvátság hivatását. Ettől a belső ellenmondástól : egyfelől a délszláv egység hirdetésétől, másrészt a nagyszerb törekvések tagadásától, a mai napig sem tudott megszabadulni a délszláv gondolat. Nem is fog megszabadulni mindaddig, amíg horvát és szerb faji tudat, katolikus és görögkeleti vallás, római és bizantinus kultúra öntudatosan szemben állanak egymással. Ha ma olvassuk Pasics, Trumbics, Supilo s a többi horvát és szerb politikai vezérnek a délszláv politikai egység kimondását megelőző tárgyalásait, akkor ráismerünk mindazokra a problémákra, amelyeket a délszláv gondolat gyökerének ismertetésénél érintettünk.

* * *

Az illirizmus által képviselt délszláv gondolat s a bensejében szemérmesen meghúzódozó terv a déli szlávok egyesítésére horvát vezetés alatt, nem talált kedvező fogadtatásra. Legfeljebb arra volt jó, hogy a nagyszerb gondolat az ő szólamainak köntösével elálcázza magát, rokonszenvet gyűjtsön saját részére a be nem avatottaknál és a félrevezetetteknel.

A leglényegesebb kérdést azonban még nem érintettük : azt, hogy miként fogadta a horvátország a pánszlávizmust.

Gaj számára bizonyos előnyt biztosított az a körülmény, hogy a horvát arisztokrácia és nemesség nem követte magyar testvérei példáját nemzeti műveltsége fejlesztésében. Ha meggondoljuk, hogy Gaj lapja 1835-ben az első életképes horvát újság volt, hogy a műveltebb horvát körök és a városok csaknem kizárólag a német kultúra neveltjei és hívei voltak, hogy a horvát irodalom szinte teljes elhalásra volt kárthatva abban az időben, végül, hogy a horvát nyelv számkivetett volt a saját hazájában : akkor könnyen megértjük, hogy épen az értékesebb, intelligens horvát körök rokonszenvel fogadták az illirizmust. Ez későbbi korszakában is, amikor politikai céljait már sokan gyanúsnak találták, még mindig hódított és kiengesztelt művelődési eszményeivel, a horvát irodalom, a horvát színház, a horvát államnyelv és behatóbb felsőbb iskolázás érdekében folytatott eredményes munkálkodásával.

Gaj politikai szereplésének is kedveztek a viszonyok. A magyar törekvések ellen a horvát műveltség jegyében indított harca sok pártfogóra számíthatott volna, de a nemzet józanabb része elfordult a pánszlávizmustól. A horvátok rendületlenül ragaszkodtak a magyar állammal való összeköttetéshez, bármily fokra hágott is a lelkükben az izgalom és a harci kedv s ebben a tekintetben az illirek is kénytelenek voltak külsőleg alkalmazkodni nemzetük gondolatvilágához. Ezzel magyarázható meg, hogy a délszláv politika hívei már a negyvenes években abban az alakban formulázták meg a politikai programjukat, amint az *hivatalosan* a legújabb időkig kifejezést nyert : a fajilag egységes délszlávok egységes műveltség kifejlesztésére törekednek, de politikai tekintetben a horvátok ragaszkodnak az ősi horvát állam eszméjéhez és a magyarsággal való kapcsolathoz, csupán Horvátország törvényes belügyi függetlenségének megőrzéséért küzdenek. Az előbbieken már kifejtettük, hogy a tizenkilencedik századnak a nemzetiség és a faj jogairól vallott felfogása mellett az illirizmus politi-

kájának ebből a hivatalos hitvallásából hiányzott a belső őszinteség s sokan tisztában voltak már egyidejűleg azzal, hogy az egységes fajt és nemzetiséget hirdető tan előbb vagy utóbb, de mindenesetre megkísérli a közös délszláv haza megteremtését. Különösen erősen uralkodott ez a felfogás a magyar politikusok gondolatvilágában, amelyen már úgyis rajta ült lidércnyomásként a pánszlávizmus réme.

Világéretben, társadalmi politikában az illireknek nem voltak kidolgozott elméleteik, de a mozgalmukban immanensen meglevő erők ezen a téren is mihamarább éreztették a hatásukat. Az illir művelődési program nagyobb megbecsülést és befolyást ígért a kultúra hirdetőinek és felvevőinek, az intelligens középosztálynak, amelyet úgyis elégedetlenné tett politikai súlytalanságának érzete. Ezért az irodalmi emberek, a műveltebb polgári körök, a vagyontalan, de iskolázott kismesek és a papság jelentékeny része Gaj köréhez húzott. Aligha tévedünk, ha feltesszük, hogy a műveltség proletárjai — egyébként minden fennálló rend legveszedelmesebb ellenségei s az új szélsőséges tanok szócsövei — a délszláv testvériség mögött elhelyezkedési lehetőséget reméltek a Balkán rokon-népeinél. Ezek az elemek az arisztokratikus társadalmi rend felbomlása után is jórészt megmaradtak a délszláv eszme híveinek. Maga az a tény, hogy az illirizmus a hazai nyelv uralmát hirdette a tanultabb egyének kiváltságát képező latinnal szemben s így az egyszerűbb embereknek is a politikai szereplés lehetőségét ígerte, bizonyos demokratikus színt adott neki. (Ez egyébként így volt a magyar nemzeti mozgalomban is.) A horvát papság meggyerése céljából az illirizmus, a görögkeleti szerbekkel szemben a vallási türelmesség meggyőződéses hirdetője, a magyar protestánsok kizárásának fenn tartásában époly türelmetlen volt, mint a régi horvát közjogi ellenzék; ezzel sikerült is mélyreható rokonszenvet szereznie a klérus egy részénél, míg a józabbak előre látták, hogy a délszláv egységnek, a kultúrálisnak mint a politikainak, egyik előfeltétele a közmondásosan mély horvát vallásosság meggyengítése lesz. Az ifjúságot fantasztikus formájával, széles pánszláv perspektívájával, radikális ellenzékieskedésével, harci lármájával és egyéb külsőségeivel nyerte meg magának az illirizmus. A zágrábi akadémia és szeminárium a délszláv gondolatnak valóságos melegágyaivá váltak.

Az itt felsorolt rétegek és elemek alkották mindvégig a délszláv eszme megbízható híveit. A pánszláv tannak igazi átütő erőt és lendületet azonban a magyar-horvát közjogi harc kölcsönzött. A politikai izgalomtól átfűtött talajon képes volt az illirizmus a kezdet nehézségeit legyőzni s az ellenzékieskedésre úgyis hajló ifjúságot csaknem egészében a szolgálatába állítani.

Feltűnő a fentebbi felsorolásban, hogy hiányzik belőle a politikailag iskolázott elem. Így is volt: a horvát arisztokráciának és nemességnek túlnyomó része nem rokonszenvezett az illirizmussal. Távol állott a gondolkodásuktól a pánszláv tan, távol a szerbekkel való testvériség érzése, de főleg a politikai harcnak az a brutális formája, amelyet az illirizmus meghonosított. Egy példa talán elégséges lesz annak a bemutatására, hogy eredetileg mily csekélyek voltak az illirizmus politikai érvényesülésének kilátásai. Gaj 1842-ben, mikor dicsősége, ünnepeltetése tetőpontján állott, megkísérelte Varasdmegye közvéleményének meghódítását. Hívei tömegesen jelentkeztek az eladdig nyugodtan élő megye közgyűlésén s szokott erőszakos modorukban elkezdették hirdetni a délszláv testvériség és a magyarság elleni késhegyig menő harc megváltó ígéit. Erre a varasdi urak kijelentették, hogy ők jó horvátok, meg is védik országuk jogait, de viszont nem ismernek sem Illiriát, sem illireket, hanem megmaradnak a

magyarokkal való ősi szövetség mellett. S Gajnak hatalma tetőpontján meg kellett érnie, hogy egy horvát megye határozatával kizárja közgyűléseiről az illireket.

A horvát arisztokrácia egy része eléggé korán tartani kezdett az illirizmus politikai működésétől. Úgy homályosan sejtették, hogy e mozgalomnak előbb-utóbb a magyarságtól való elszakadásra és a délszláv állam megalakítására kell vezetnie. Ezért a zágrábi kaszinó megtették a magyarpárti urak a «magyaronok» gyülekező helyének. Az utóbbi gúnynev sok horvát szemében a horvát hazán és nemzeten elkövetett ámulást jelentette, bár ezt a vádat a név viselői igazán nem érdemelték meg. Ők époly becsületesen kitartottak a horvát autonómia mellett, mint atyáik tették, de a horvát-magyar viszonyt nem engedték meglazítani, mert abban látták a horvát jövő zálogát. E viszony, a két nép régi szolidaritásának megmentése érdekében némi közjogi áldozatoktól sem riadtak volna vissza, de a horvát nemzetiség feladásáról sohasem volt szó a körökben. A «kaszinisták» mellett a magyar párt másik erősségét a szegény turopolyai, szentiváni nemes képezte, akinek nemesi kiváltságán kívül alig volt egyebe s aki görcsösen ragaszkodott a magyar alkotmányhoz, amely ha vagyont nem is, de legalább ősei érdemeiért kiváltságot biztosított a számára.

A magyar pártnak szinte bölcsőjénél megtaláljuk azokat a tulajdonságait, amelyek elveinek tisztasága és a horvát gondolathoz való hűsége mellett is hátrányos helyzetbe hozták az illirizmussal szemben. Az illirizmus, részben önérdemén kívül, a körülmények kényszere alatt, de tanainak végső következményeinél fogva is, magában rejtett egy csipet demokratikus gondolatot. A magyar párt magva, a kaszinó, túlságosan arisztokratikus és exkluzív volt, ennél fogva képtelen a horvát középosztály rokonszenvének megnyerésére. Ez a középosztály akkor a horvát-illir kultúra újjászületésének varázslata alatt élt, mert érezte annak nemzeti fontosságát. A magyar párt is szívesen hozott volna áldozatokat a horvát műveltségért, de mivel azt a Gaj által ajánlott alakjában pánszláv elemek itatták át, nemcsak hogy hamarosan visszavonult ettől az igazán nemzetet regeneráló működéstől, hanem, nem egy ízben akadályokat is gördített az útjába. E nagy mulasztásának a következményeit a magyar párt sohasem tudta kiheverni, nem tudott népszerű lenni s ideáljai nem érvényesülhettek a modern horvát kultúra eszmekörében.

A magyar párt és az illirek voltak az igazi pártok, amelyeknek volt programjuk s amelyekben volt cselekvési erő. Számbeli erejüket nem szabad túlbecsülni. Gaj lapja az egész horvát nyelvterületen nem fogyott el több, mint párszáz példányban, az öntudatos illirek számát még jelentékenyen kevesebbre tehetjük. A magyar párt magvát pár tucat, de legfeljebb egy-kétszáz arisztokrata, nemes úr és tisztviselő alkotta. Az illir párt szerecsánjaitól és a magyar pártnak ezekre rugó kispapok híveiről aligha lehet mélyebb politikai belátást feltételeznünk, bár a turopolyai nemesnek kétségkívül jóval több egészséges politikai érzéke volt, mint ellenségei tömegeinek. Ezek a politikai pártokon kívül állott a horvát nemzet többsége, az érdeklődés-nélküliek, a nem-harcos természetűek renyhe masszája. E nagy tömeg tudattartalmát hozzávetőleg meg tudjuk állapítani: Ragaszkodtak a horvát államiság régi formájához, ragaszkodtak a magyar alkotmány előnyeit nyújtó magyar-horvát államközösséghez, határtalanul tisztelték a királyi hatalmat, és konzervatív őrzői voltak az uralkodó társadalmi rendnek; a horvát műveltség emelése kevésbé érdekelte őket, mert, régi arisztokratikus felfogás szerint a nemzetiség jegyeit nem a kultúra, hanem a politikai függetlenség által vélték biztosíthatóknak; a pán-

szlávizmusról hallani sem akartak, hanem álmaik netovábbját az integráns Horvát-Szlavon-Dalmátországon belül a horvát autonómia képezte. Ez a horvát tömeg helyeselte ugyan, hogy régi autonómiája érdekében megküzdjenek követői a magyar nemesség képviselőivel, de mivel érzése és hagyománya a régi testvérviszony helyreállítására ösztökélte, örömmel üdvözölte volna a magyar-horvát kiegyezést, ha az részéről jogfeladás nélkül elérhető.

A horvát nemesség nagy tömegeinek felfogásától távol állott az illirizmus gondolatvilága, de távol állott a magyar pártnak engedményes politikája is, habár az utóbbi még mindig jobban megfelelt volna az érzésének. 1848 előtt a horvát nemesség lelke úgyszólván szűz talaj volt, amelybe el lehetett volna vetni az egészséges fejlődés magvait, hiszen akkor még nem élt Jellasics betörésének emléke s nem járt vissza izgatni a véres testvérharc kísértete. Ha a magyarság és a horvátok mindkettőjük megelégedésére ki tudnak egyezni, úgy kibékül az utolsó nemzedék közjogi harcától felzavart közvélemény s az ábrándos, talajtalan eszmények félretolásával a horvát és a magyar együtt haladnak, a régi kölcsönös hűséggel, rögs pályájuk következő állomása felé.

A sors nem úgy akarta.

Itt kapcsolódik belé fejtegetéseinkbe a kormány szereplése. Bármily különösen hangzik is, a kormány viseli főként a felelősséget azért, hogy a pánszlávizmus a horvátok ösztönszerű, józan ellenállásával szemben is érvényesíteni tudta politikai törekvéseit.

Miskolczy Gyula.

A NAP SZEMÉVEL.

*Nézd csak, az ablakod alatt
leejtette fényét a Nap
s a járda csatlogó kövén
fekszik a túlvilági fény!
Ha Ő árnyékát rádveti,
csak egy levél vagy Őneki,
egy gyöngye kis levél, milyen
a fákön ezrivel pihen.
Bejárja szived rejtekét,
elzengve legszebb énekét,
végigropül az ereden,
mint a csapongó szerelem!
Szemedbe ül és kisugárzik
s az életed most kicsírázik,
csirát eresztel, új csirát,
s tiéd lesz az egész világ!
Nem lesz előtted már titok,
leomlanak a kárpitok,
látod az emberek vetését,
a vér hőmpölygő vizesését,
látod a lélek lángalakját...
Mert nem te látsz, hanem a Nap lát!*

Gulyás Pál.